

Apšvieta ir knygos kultūra: XVIII a. antros pusės Vilniaus pasaulietinių leidinių iliustracijos ir jų šaltiniai

Ina Kažuro

Vilniaus universiteto biblioteka

Universiteto g. 3, LT-01122 Vilnius

ina.kazuro@mb.vu.lt

——— Straipsnyje keliais aspektais nagrinėjamos XVIII a. antros pusės Vilniaus pasaulietinių leidinių iliustracijos. Tyrimo objekto specifiškumą apsprendžia Vilniaus spaudos institucinis pobūdis. Keliamas tikslas užfiksuoti pasaulietinius leidinius su iliustracijomis, aprašyti iliustracijų siužetą, nustatyti autorių, vaizdo šaltinius ir atskleisti atsiradimo kontekstą. Tyrimė remiamasi prielaida, kad XVIII a. knygos iliustracijos menui darė įtaką Apšvietos vertybės.

Reikšminiai žodžiai: Apšvieta, knygos iliustracija, alegorija, portretas, Seneka, XVIII a. Vilniaus spaustuvės, Vilniaus universitetas.

XVIII a. antroje pusėje plintant Apšvietos idėjoms, didėjo spausdintinės knygos, kaip intelektualinių vertybių medijos, vaidmuo. Dėl intensyvėjusio knygų įvežimo, ypač iš Prancūzijos, Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) visuomenė galėjo greitai susipažinti su naujausiais Vakarų Europos kultūros pasiekimais¹. Sparčiai didėjo ir vietinės spaudos produkcijos paklausa. Pasikeitę visuomenės poreikiai skatino naujų spaudos tipų – periodikos, žurnalų, enciklopedijų, naujų teisinės literatūros rūšių – įsitvirtinimą. Spaudos raidai buvo reikšmingas 1764 m. į sostą įžengusio valdovo Augusto Stanislovo pritarimas naujiems leidybiniams projektams. Palaikant karaliui, Varšuvoje vystėsi kitataučių Michaelio Gröllio ir Pierre'o Dufouro spaudos verslas. Šalia jų steigėsi Piotro Zawadskio, Jano Potockio, Tadeuszo Podleckio ir kitų mažesnės privačios įmonės².

Švietėjiškos krypties autoriai, sumanę skelbti savo tekstus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) sostinėje, galėjo tenkintis tik institucinių spaustuvių paslaugomis. Skirtingai nei Varšuvoje, Vilniuje iki šimtmečio pabaigos knygų spauda koncentravosi vienuolinių organizacijų – pijorų, pranciškonų, bazilijonų – rankose. Čia veiklą tęsė ir Vilniaus akademijos spaustuvė, didžiausia LDK spaudos įmonė XVII–XVIII a., nors jos darbų apimtis dėl užtrukusios universiteto reformos ir kitų kliūčių sumenko.

Institucinių spaustuvių dominavimas XVIII a. LDK spaudoje darė įtaką pasaulietinės knygos estetinei išvaizdai. Apipavidalindami naujos literatūros tekstus, Vilniaus spaustuvininkai tenkinosi tradicinėmis dekoravimo priemonėmis arba ornamentais. Įvairios grafinės variacijos, vaizduojančios augaliją ir dekoratyvines figūras (angeliukus, putas), puošė tiek devocinę, teologinę literatūrą, tiek naujus mokslinius tyrimus, istorijos, politikos veikalus, publicistinius kūrinius, didaktinę bei mokomąją literatūrą. Bene vienintelė grafinio apipavidalinimo dalis, kurioje reiškėsi Apšvietos dvasia, buvo knygos iliustracija.

XVIII a. antros pusės Vilniaus knygos iliustracijoje buvo paplitę keli žanrai: herbai, portretai ir figūriniai siužetai. Herbai – tradicinis

1 Józef Szczepaniec, „Drukarstwo – księgarstwo“, in *Słownik literatury polskiego oświecenia*, red. Teresa Kostkiewiczowa, 2-e wyd., posz. i popr. (Wrocław: Ossolineum, 1996), 74.

2 Renata Osiewała, „Wpływ Oświecenia na rozwój drukarstwa w XVIII-wiecznej Warszawie“, in *Ludzie i książki: Studia i szkice bibliologiczno-bibliograficzne: Księga pamiątkowa dedykowana Profesor Hannie Tadeusiewicz*, red. Ewa Andrysiak (Łódź: Wydawnictwo Ibidem, 2011), 116.

XVI–XVIII a. knygos grafikos elementas, žymintis mecenatą ar dedikacijos adresatą, – buvo plačiai naudojami Vilniaus spaudiniuose iki XVIII a. pabaigos ne tik proginėse knygos, bet ir kitų žanrų literatūroje. Atskirą iliustracijos rūšį sudarė portretai. Geriausiai žinomi krikščionių teologų ir šventųjų portretai Vilniaus leidiniuose. Daug rečiau knygos aptinkami XVIII a. istorinių asmenybių portretai. Senoje lenkų bibliografijoje yra duomenų apie kunigaikštienės Onos Kotrynos Sanguškaitės (Radvilienės), didiko Juozapo Stanislovo Sapiegos ir Vilniaus vyskupo Ignoto Masalskio portretus akademijos spaustuovės leidiniuose³.

Figūrinių siužetų žanras XVIII a. Vilniaus knygos iliustracijoje daugiausia susijęs su religine literatūra. Tai atitiko tuometinio ATR knygos meno tendenciją⁴. Religinis tekstus puošė iliustracijos, vaizduojančios Naujojo Testamento scenas, šventųjų gyvenimą, stebuklų bei kankinystės scenas, bažnytines relikvijas. Švč. Mergelės Marijos kultui skirtose knygos buvo įdedamos iliustracijos su jos paveikslu atvaizdu. XVIII a. antroje pusėje religinio žanro iliustracijas Vilniuje kūrė raizytojai Pranciškus Balcevičius, Jonas Piotrovskis, Mykolas Čaplinskis, Ignacas Karenga.

Pasaulietinio turinio iliustracijos, priešingai nei religinio siužeto, žymiai rečiau buvo spausdinamos XVIII a. antros pusės Vilniaus leidiniuose⁵. Tai patvirtina ir duomenys istoriografijoje, kurioje, deja, kol kas nepavyksta rasti pasaulietinės iliustracijos tyrimų⁶. Vienintelė galimybė, leidžianti į tai atkreipti dėmesį, yra senų knygų reprodukcijos, faksimilės ir istorinių tyrimų iliustracinė medžiaga. Pažymėtina, kad naujausiam XVIII a. ATR

3 Karol Estreicher, *Bibliografia Polska* (Kraków: druk. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1891–2014), 26: 99–100; *Ibid.*, 12: 7; *Ibid.*, 19: 61.

4 Ewa Łomnicka-Żakowska, „O religijnej grafice ilustracyjnej w Wilnie okolo połowy XVIII wieku“, in *Lietuvos dailės istorijos studijos*, t. 2, *Dailė LDK miestuose: Poreikiai ir užsakymai*, sud. Aistė Paliušytė (Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006), 167.

5 Ši tendencija buvo būdinga ir XVIII a. Lenkijos pasaulietinei literatūrai, žr.: Janina Wiercińska, „Ilustracja w książce literackiej polskiego Oświecenia“, *Roczniki Humanistyczne* 35, sąs. 4 (1987): 167.

6 Lenkijos tyrėjai jau analizavo XVIII a. Lenkijos pasaulietinės spaudos grafiką, pvz.: Wiercińska, „Ilustracja w książce literackiej polskiego Oświecenia“, 167–181; Hanna Widacka, „Warszawscy ilustratorzy książkowi czasów Stanisława Augusta“, in *Z badań nad dawną książką. Studia ofiarowane profesor Alodii Kauckiej-Gryczowej w 85-lecie urodzin*, 2 t. (Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1993), 575–648; Hanna Widacka, *Marstaller: nadworny sztycharz Stanisława Augusta* (Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1996); Ewa Łomnicka-Żakowska, *Grafika portretowa epoki saskiej w Polsce w relacji z późnobarokową grafiką europejską* (Warszawa: wydawnictwo Neriton, 2003); Dorota Kamisińska, „Grafika polskich czasopism popularnonaukowych XVIII wieku“, *Rocznik historii prasy Polskiej* 19, sąs. 3(43) (2016): 5–42.

grafikos kataloge, kuriame surinkti 77 graverių darbai, nerasime nė vienos Vilniaus knygos iliustracijos su nereliginiu siužetu⁷.

Kita vertus, pasaulietinės tematikos iliustracijos, ne tik dėl retumo, yra vertingas ir įdomus tyrimo objektas keliais aspektais: pirma, iliustracijos teikia informaciją apie spaustuvių darbą – kokios technologijos buvo naudojamos iliustracijoms gaminti, kokią paskirtį grafikos kūrinys turėjo atlikti leidinio struktūroje. Akivaizdu, kad ši paskirtis rankinės spaudos epochoje buvo kitokia nei šiuolaikinėje spaudoje. Antra, siužetinėje iliustracijoje galėjo atsispindėti praeities realijos. Ar jos patekdavo į vaizdą, ar jų pėdsakų ten nėra – bet koks tyrimo rezultatas būtų naudingas apibrėžiant senosios knygos kultūros bruožus. Trečia, iliustracijos yra vertingos kaip šaltiniai, atskleidžiantys kultūros, konkrečiau, Apšvietos, vertybes. Iliustracijose atsispindi asmeninė menininko patirtis ir leidėjo kultūriniai lūkesčiai. Tai daro prielaidas kurtis ir sąveikauti kelioms reikšmių plotmėms. Ypač įdomu nustatyti simbolines reikšmes, kurios vizualiomis priemonėmis perteikia naujas intelektualines vertybes. Pagaliau senų knygų iliustracijos priskirtinos kultūros paveldui – jose užkoduota istorinė tautos atmintis, kuri nepraranda aktualumo, kol yra poreikis pažinti pasaulį ir žmogaus vietą jame.

Atsižvelgiant į išdėstytus pastebėjimus, dabartiniame tyrime iškeliamas tikslas atskleisti XVIII a. antros pusės Vilniaus pasaulietinių leidinių iliustracijų istorinį ir kultūrinį kontekstą. Todėl formuluojamos kelios užduotys: užfiksuoti kuo daugiau leidinių su iliustracijomis, nustatyti kiekvienos iliustracijos funkciją leidinio struktūroje ir aprašyti arba interpretuoti jos siužetą. Be to, tyrime nagrinėjama, kas sukūrė šiuos grafikos kūrinius ir kokiais šaltiniais buvo remtasi. Pasirinktas tyrimo objektas – pasaulietinės knygos iliustracija institucinių spaustuvių leidiniuose – padės apčiuopti tradicinės ir naujos švietėjiškos kultūros sąveikavimo variacijas. Iškeltos tyrimo užduotys priklauso kelių humanitarinių mokslų probleminiam laukui, todėl teko naudotis metodologinėmis priemonėmis, artimomis knygotyrai, meno istorijai, kultūros istorijai⁸.

7 Ewa Łomnicka-Żakowska, *Grafika polska XVIII wieku: rytownicy polscy i w Polsce działający* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2008).

8 Už vertingą pagalbą rengiant straipsnį autorė dėkoja Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriaus vadovei Virginijai Galvanauskaitei.

Duomenys apie iliustracijas buvo renkami iš knygų, kurios saugomos Vilniaus universiteto bibliotekoje arba prieinamos internete per Lietuvos ir užsienio atminties institucijas⁹. Informacijos ieškota ir bibliografijose, kortelių bei elektroniniuose kataloguose. Nors pasaulietinės knygos iliustracija, kaip jau minėta, ir nebuvo masiniu reiškiniu, tačiau atliekant tyrimą reikėjo tiksliai atskirti tyrimo objektą nuo giminingų reiškinių. Todėl tyrime dėl siauros praktinės paskirties nenagrinėjamos schemas, brėžiniai ir pavyzdžiai, paaiškinantys mokslinius tekstus. Būtent dėl to neįtrauktos iliustracijos, vaizduojančios armilą 1766 m. bazilijonų spaustuvės knygoje¹⁰ ir paminklo, skirto pergalei prieš turkus Vienos mūšyje, projektą 1783 m. akademijos spaustuvės knygoje¹¹. Į tyrimą nepatenka I. Karengai priskiriamos dvi iliustracijos, puošiančios Servanteso *Don Kichotą*¹². Taip pasirinkta ne tik dėl to, kad romanas išleistas Varšuvoje, bet ir dėl to, kad iki šiol nėra įrodyta, kodėl *Don Kichoto* iliustracijoje išraižytas parašas „Karega“ priklauso būtent Vilniaus graveriui¹³. Pagaliau tyrime neanalizuojama paneigirinio pobūdžio iliustracija su Rusijos imperatorės Kotrynos II portretu, išspausdintu 1778 m. anoniminiame, be leidimo duomenų, leidinyje¹⁴.

Diplomatijos alegorija ir vinjetė *Sic vos non vobis*, graverė Johanna Dorothea Philipp-Sysang (Pijorų spaustuvė, 1758)

XVIII a. antros pusės ankstyviausias pasaulietinio turinio Vilniaus leidinys, kuriame randame iliustraciją, yra diplomatiinių dokumentų sąvadas *Codex diplomaticus*, pradėtas leisti 1758 m. Vilniaus pijorų spaustuvėje [1-3 il.]. Iki XVIII a. pabaigos Vilniuje buvo išleisti trys tomai: pirmas (1758), ketvirtas (1764) ir pentas (1759)¹⁵. Šio didžiulio projekto autorius ir iniciatorius buvo pijoras Motiejus Dogelis. Siekdamas palengvinti finansines

⁹ Pagrindinės užsienio bazės, kuriomis naudotasi: Karlsrūjės technologijos instituto virtualus katalogas, jungiantis duomenis iš Europos, Amerikos, Australijos bibliotekų (<https://kvk.bibliothek.kit.edu>), ir Lenkijos skaitmeninių bibliotekų bazė (<https://fbc.pionier.net.pl/>).

¹⁰ Estreicher, *Bibliografia Polska*, 19: 146.

¹¹ *Ibid.*, 28: 362.

¹² *Ibid.*, 14: 125.

¹³ *Lietuvos dailininkų žodynas = Dictionary of Lithuanian Artists*, t. 1, XVI–XVIII a., sud. ir atsak. red. Aistė Paliušytė (Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005), 150.

¹⁴ Karolis Estreicheris spėja, kad šis leidinys išspausdintas Vilniuje (Estreicher, *Bibliografia Polska*, 19: 177). Iliustracijos reprodukcija paskelbta: *Senoji Lietuvos grafika = Ancient Lithuanian Graphic Arts: XVI–XIX a.: [Albumas]*, sud. Vladas Gasiūnas (Vilnius: Vaga, 1995), 78 (nr. 90).

¹⁵ *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae [...] exhibentur [a Mathia Dogiel]*, 1 ir 4–5 t. (Vilnae, 1758–1764); Estreicher, *Bibliografia Polska*, 15: 271.

1.
 Johanna Dorothea Philipp-Sysang, *Diplomatijos alegorija*, vario raižinys, in: *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae* [...], Tomus [I], Vilnae, 1758, lap. [1], VUB

Johanna Dorothea Philipp-Sysang, *The Allegory of Diplomacy*, copperplate print, in: *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae* [...], Tomus [I], Vilnae, 1758, p. [1], VUL

išlaidas, jis 1758 m. susitarė su Karaliaučiaus spaustuvininku ir knygų pirkliau Johannu Kanteriu dėl leidinio platinimo užsienyje¹⁶.

Dogelio kodeksas laikomas puošniausiu XVIII a. Lietuvos leidiniu¹⁷. Tai didelio formato spaudinys (vienas puslapis užima pusę popieriaus lapo – *in folio*). Pirmo tomo pradžioje – lapo dydžio graviūra, vaizduojanti Diplomatijos alegoriją¹⁸ [1 il.]. Graviūros vaizdas padalytas į tris lygmenis. Centre pavaizduota sėdinti vainikuota moteris – Diplomatijos personifikacija – su atributais: skeptru, knyga, ereliu. Jos šonuose – mitiniai valdovai ir filosofai ar išminčiai. Pirmame plane atspindėtas taikos sudarymas tarp dviejų valdovų: jie laiko ginklus, puoštus žydinčiomis šakelėmis, spindinčio altoriaus priešakyje. Kiekvieno valdovo palydoje yra pasiuntiniai, laikantys kaducėjų – senovės Graikijos pasiuntinių atributą, kurio viena iš simboliinių reikšmių yra susitaikymas¹⁹ [2 il.]. Žemiškos taikos susitarimui pritaria ir antgamtinis pasaulis. Viršutinėje kompozicijos dalyje sklindanti Dievo šviesa išvalo dangų nuo „Neteisybės“, kurią reprezentuoja mitinės garpijos. Žemesniame graviūros lygmenyje pavaizduotos alegorinės figūros, atspindinčios ydas, dėl kurių tautos praranda taiką. Visų pirma, traukiantis iš makšties kalaviją kareivis yra „Rūstybės“ personifikacija. Aplink „Rūstybę“ – keturios moterų figūros su kaukėmis („Melo“ atributas), skeptru („Tuštybės“ atributas), gyvačių plaukais („Pavydo“ atributas) ir atsiden-giančiomis po drabužiais žvėrių letenomis, simbolizuojančiomis „Melą“ ir „Nedorybes“²⁰. Žmogaus ydas taip pat pabrėžia ožio galva ir grandinės, kuriomis sukaustytos visos šios figūros.

Siužeto atskleidimas leidžia spėti, kad čia vaizduojama diplomati-jos triumfo scena. Ši iliustracija atveria skaitytojui diplomatijos koncepci-ją, kurios laikosi autorius ir graverė Johanna Dorothea Philipp-Sysang²¹. Deja, šiandien nepavyksta nustatyti, kokio menininko pavyzdžiu ji rėmėsi išraižydama siužetą. Jai priklauso ir antra diplomatijos sąvado iliustracija,

16 Jarosław Kurkowski, „Z dziejów polskiego edytorstwa źródeł historycznych. Maciej Dogiel (1715–1760)“, *Analecta: Studia i materiały z dziejów nauki* 15, nr. 1–2 (2006): 114.

17 *Senoji Lietuvos knyga XVI–XVIII a.*, parodos katalogas, sud. Alma Braziūnienė (Vilnius: Baltos lankos, 1997), 23.

18 K. Estreicheris matė graviūrą ir penktame tome, išleistame 1759 m.: Estreicher, *Bibliografia Polska*, 15: 271.

19 James Hall, *Dictionary of Subjects and Symbols in Art*, introd. Kenneth Clark (New York: Harper and Row, 1974), 55, 238.

20 Keturios moterų figūros gali reprezentuoti ir keturias pasaulio dalis. Apie tai nurodo karūna iš plunksnų (Amerikos atributas) ir juoda oda (Afrikos atributas).

21 Parašas graviūros apačioje: „Joh. Dor. Philippin geb. Sysangin. sc. Lipsiae 1758“.

2.

Pasiuntinys su kaducėjumi,
fragmentas iš: Johanna Dorothea
Philipp-Sysang, *Diplomatijos*
alegorija

The messenger with Caduceus,
fragment from: Johanna Dorothea
Philipp-Sysang, *The Allegory of*
Diplomacy

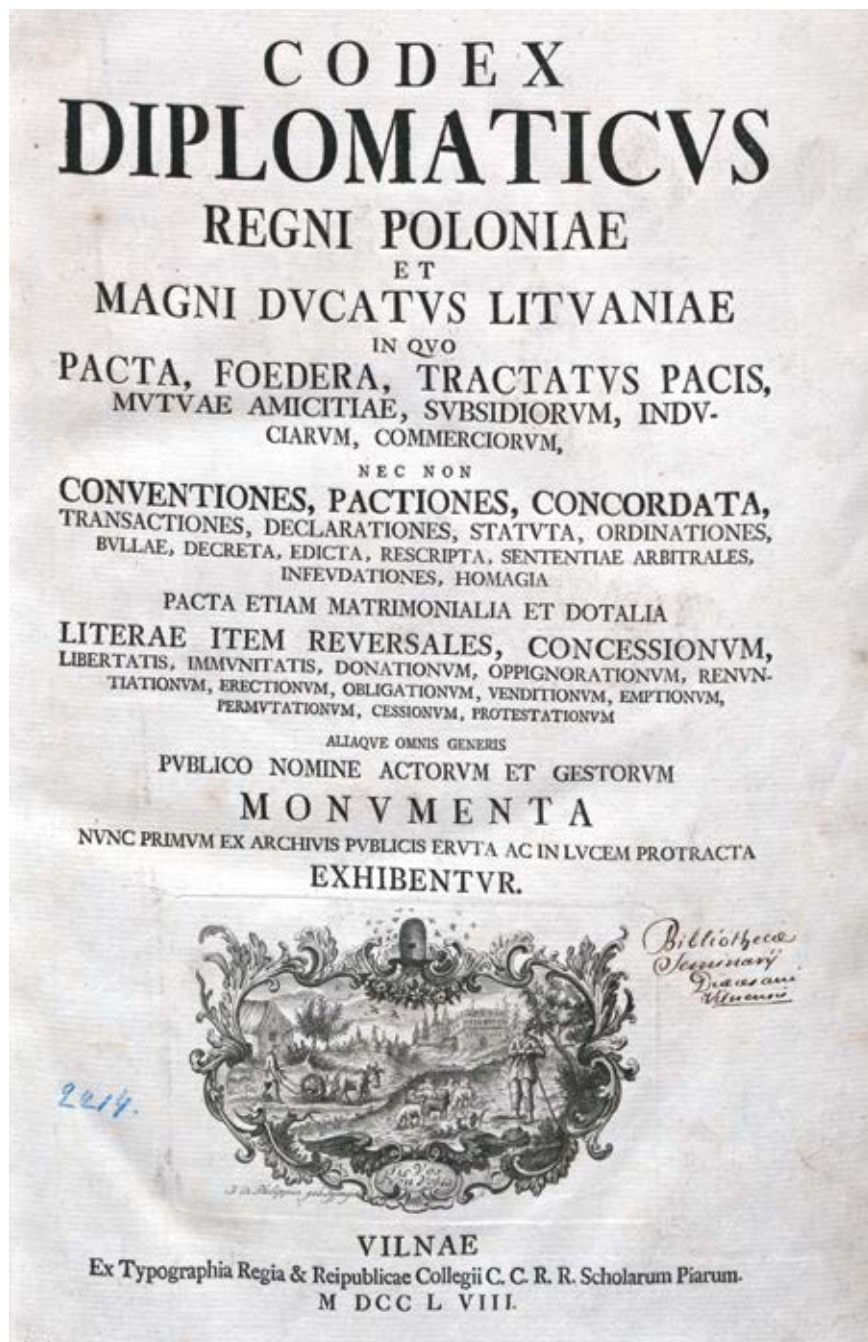
išspausdinta antraštiniame lape, kurioje pavaizduoti valstiečių lauko darbai netoli pilies – gyvulių ganymas ir arimas. Vaizdas įrėmintas dekoratyviniame kartuše: jo viršuje – bičių avilys, o apačioje – lotyniška inskripcija „Sic vos non vobis“ („Jūs, bet ne jums“)²². Toks siužetas perteikia gana šablonišką altruistinio darbo sąvoką ir sąlyginai siejasi su knygos turiniu. Taigi ši iliustracija vertintina kaip dekoratyvinė vinjetė.

Johanna Dorothea Philipp-Sysang (1729–1791), vokiečių graverio Johanno Christopho Sysango dukra, sukūrė daug įvairių žanrų knygos iliustracijų²³. Jos kūrybinis gyvenimas susijęs su didžiausiu Saksonijos miestu – Leipcigu, kuris XVIII a. garsėjo kaip menų ir spaudos centras. Miesto raidai įtaką darė Saksonijos kurfiurstai, kurie XVIII a. pirmoje pusėje kartu valdė ir ATR. Saksų dinastijos valdovai, garsėję menų puoselėjimu ir mecenatyste, paskatino tarpvalstybinių kultūrinių ryšių plėtrą²⁴. Philipp-Sysang

²² Tai sutrumpintas variantas citatos iš Tiberijaus Klaudijaus Donato: „Sic vos non vobis mellificatis apes“.

²³ Henning Wendland, „Sysang, Johanna Dorothea“, in *Lexikon des Gesamten Buchwesens*, Band 7, *Schuhe Bauen – Uzės* (Stuttgart: Anton Hiersemann, 2007), 327.

²⁴ Kurkowski, „Z dziejów polskiego edytorstwa“, 103; *Saksonijos kurfiurstai – Lietuvos didieji kunigaikščiai: Dvaro kultūra ir menas valdant Augustui II ir Augustui III: Tarptautinės parodos katalogas, 2018 m. liepos 6 – spalio 14 d.*, Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, sud. Dalius Avižinis, Vydas Dolinskas ir Dirk Syndram (Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2018), 54–55.

3.
 Johanna Dorothea Philipp-Sysang, Vinjetė su
 inskripcija „Sic vos non vobis“, vario raizėnys, in:
*Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni
 Ducatus Lituaniae* [...], Tomus [I], Vilnae, 1758,
 antraštėnė lapas, VUB

Johanna Dorothea Philipp-Sysang, a vignette with
 the inscription “Sic vos non vobis”, copperplate print,
 in: *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni
 Ducatus Lituaniae* [...], Tomus [I], Vilnae, 1758, title
 page, VUL

taip pat išitraukė į tarpkultūrinį dialogą. Tarp jos raižinių yra ATR valdovo Stanislovo Augusto portretas, sukurtas pagal karaliaus menininko Marcello Bacciarellio paveikslą²⁵. Taigi Leipcigo graverės iliustracija 1758 m. Vilniaus pijorų spaustuvės leidinyje susijusi su Lietuvos ir Saksonijos kultūriniais mainais, atsiradusiais Saksų dinastijos valdymo laikais.

Elektros alegorija (Pijorų spaustuvė, 1786)

1786 m. pijorų spaustuvė paskelbė italų fiziko pijoro Giovannio Beccarios veikalą apie gamtinę ir dirbtinę elektrą vertimą į lenkų kalbą²⁶. Vertėjas pijoras Stanislovas Bonifacas Jundzilas tuo metu buvo Vilniaus pijorų mokyklos konvikto prižiūrėtojas, be to, studijavo šioje mokykloje teologiją ir lankė viešąsias chemijos paskaitas Vilniaus universitete²⁷. Verčiant tekstą jam svarbu buvo geriau pramokti užsienio kalbą ir patobulinti vertėjavimo įgūdžius. Veikalo pasirinkimą nulėmė ir egzemplioriaus, saugomo Vilniaus pijorų namų bibliotekoje, prieinamumas²⁸. Nepaisant keleto atsitiktinių aplinkybių, paskatinusių imtis vertimo, Jundzilas pasirinko vieną pažangiausių tuometinių elektros tyrimų²⁹. Beccarios eksperimentai išgarsėjo visoje Europoje – jie padėjo pamatus sisteminiams elektros tyrimams³⁰.

Jundzilas knygą išvertė 1783 m., o spaudai ji buvo atiduota 1785-aisiais³¹. Šiam veikalui pasirinktas mažas formatas (knygos puslapis užima aštuntą popieriaus lapo dalį). Antraštinį lapą puošia maža graviūra su užrašu rėmelyje „ELEK“, kuris šifruojamas kaip žodžio „elektra“ trumpinys [4 il.]. Šis užrašas paaiškina siužetą: prie stalo su fizikos prietaisais žaidžia du maži vaikai – dekoratyvinės figūros, kilusios iš mitinių putų. Europos spausdintinės knygos grafikoje buvo populiari abstrakčias sąvokas

25 Alina Chyczewska, „Dziela Bacciarellego w grafice, katalog rycin“, *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej* 8 (1963): 306.

26 Giovanni Beccaria, *O elektryczności sztuczney y naturalney [...] księgi dwie z włoskiego na polski język przez X. Bonifacego Jundzill... przełożone* (Wilno, 1786); Estreicher, *Bibliografia Polska*, 12: 425–426.

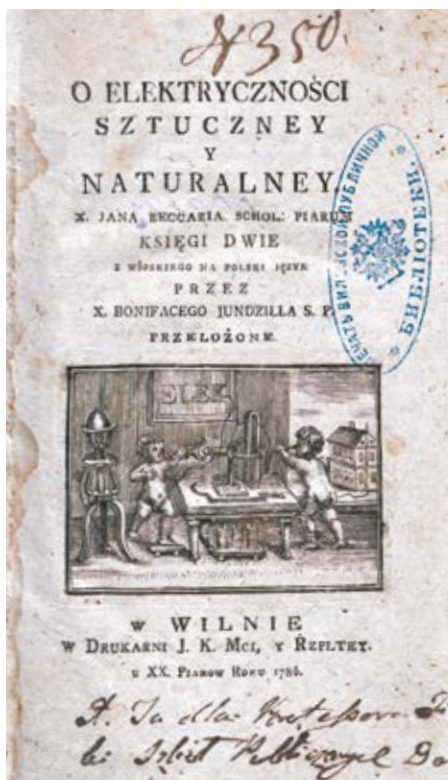
27 Stanisław Bonifacy Jundziłł, *Pamiętniki ks. Stanisława Jundzilla profesora uniw. wileńskiego*, wyd. Antoni M. Kurpiel (Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1905), [43] 11.

28 Ibid.

29 John L. Heilbron, *Electricity in the 17th and 18th Centuries: A Study of Early Modern Physics* (Berkeley: University of California Press, 1979), 362–369.

30 Apie G. Beccarios idėjų įtaką Lietuvos mokslui žr.: Libertas Klimka ir Rasa Kivilišienė, „Mokslinis Vilniaus universiteto fizikos profesoriaus S. Stubelevičiaus (1762–1814) paveldas“, *Istorija* 45 (2000): 29.

31 Jundziłł, *Pamiętniki ks. Stanisława Jundzilla*, [46] 14.

4.

Elektros alegorija, vario raiziny, in: Giovanni Beccaria, *O elektryczności sztuczney y naturalney* [...], Wilno, 1786, antraštinis lapas, VUB

The Allegory of Electricity, copperplate print, in: Giovanni Beccaria, *O elektryczności sztuczney y naturalney* [...], Wilno, 1786, title page, VUB

vaizduoti alegoriškai – ypač tiko putai, gerosios dvasios, kurios neturėjo ryškių asmeninių savybių ir žaidė su vaizduojamos sąvokos atributais.

Elektrą vaizduojančioje iliustracijoje graveris nenurodytas. Kyla klausimas, ar ji yra kito grafikos kūrinio kopija, ar originalus raiziny. Ieškant atsakymo, buvo nuspręsta peržiūrėti kuo daugiau panašaus laikotarpio Europos spaustuvių knygų ir galbūt surasti tokią arba panašią iliustraciją. Pirmiausia buvo peržiūrėti visi Beccarios veikalai, išleisti iki vilnietiško vertimo. Jis paskelbė penkis išsamius veikalus elektros tema Italijoje nuo 1753 m. iki 1775 m.³², o 1776-aisiais Londone buvo išleistas vieno veikalo apie dirbtinę elektrą angliskas vertimas. Be to, 1774 m. italų mokslininkas paskelbė geodezijos matavimui skirtą tyrimą *Gradus Taurinensis*³³. Visų šių leidinių peržiūra parodė, kad juose nėra elektros iliustracijų. Nepavyko

³² Antonio Pace, „Beccaria, Giambatista“, in *Dizionario Biografico degli Italiani*, [interaktyvus], 7 t. (1970), [žiūrėta 2020-10-08], https://www.treccani.it/enciclopedia/giambatista-beccaria_%28Dizionario-Biografico%29/. G. Beccarios leidinių skaitmeninės kopijos laisvai prieinamos internete. Iliustracijoms nepriskiriamos schemos ir brėžiniai.

³³ Giovanni Beccaria, *Gradus Taurinensis* (Augustae Taurinorum, 1774).

5. Johann Martin Weis, *Hidrodinamikos alegorija*, vario raizšins, in: Daniel Bernoulli, *Hydrodynamica sive De viribus et motibus fluidorum commentarii*, Argentorati, 1738, p. 1, VUB

Johann Martin Weis, *The Allegory of Hydrodynamics*, copperplate print, in: Daniel Bernoulli, *Hydrodynamica sive De viribus et motibus fluidorum commentarii*, Argentorati, 1738, p. 1, VUL

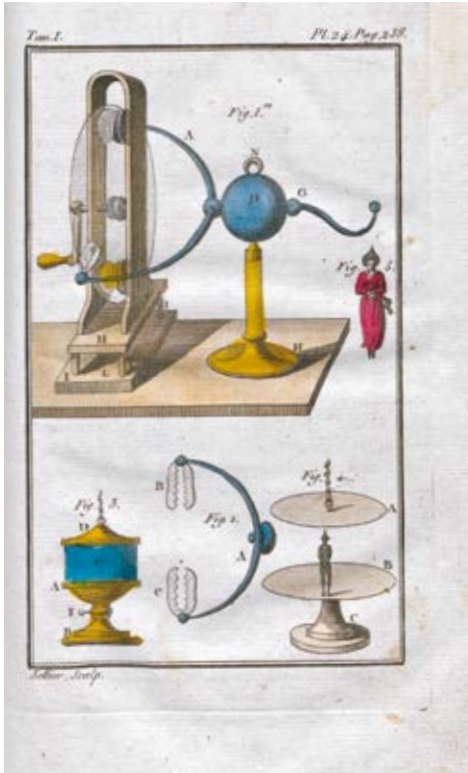
surasti iliustracijos ir Beccarios brošiūrose³⁴. Įdomu, ar negalėjo anoniminis Vilniaus graveris pasiremti kito autoriaus, skelbusio elektros tyrimus, iliustracija. Todėl buvo susipažinta su kitų žymiausių XVIII a. elektros tyrėjų knygomis³⁵, taip pat visais fizikos vadovais, išleistais XVIII a. Lenkijoje³⁶. Iš tikrųjų kai kurios knygos buvo papildytos iliustracine medžiaga. Pavyzdžiui, 1746 m. vokiečių fiziko Christiano Gottliebo Kratzensteino elektros teorijos antraštinį lapą puošia simbolinė vinjetė su inskripcija „Hoc erat in votis“ („Buvo tokie troškimai“)³⁷. O lenkų jėzuito Józefo Rogalińskiego

³⁴ Bibliografinė informacija apie G. Beccarios brošiūras pateikiama Pjemonto regiono elektroninėje bazėje *Librinlinea: biblioteche piemontesi online*, <http://www.librinlinea.it>.

³⁵ Šios informacijos ieškojome remdamiesi dviem istoriniais tyrimais: Марио Льюци, *История физики*, пер. Э. Л. Бурштейн (Москва: Мир, 1970); Heilbron, *Electricity in the 17th and 18th Centuries*.

³⁶ Šios informacijos ieškojome remdamiesi tyrimu: Jerzy Sawicki, „Pierwsi polscy badacze elektryczności: Daniel Galath i Józef Rogaliński“, *Maszyny Elektryczne – Zeszyty Problemowe* 4 (120) (2018): 85–90.

³⁷ Christian Gottlieb Kratzenstein, *Theoria electricitatis more geometrico explicata* (Halae Magdeburgicae, 1746).

6.

François Noël Sellier, *Ramsdeno elektros mašina*, vario raiziny, in: Guillaume-Germain Guyot, *Nouvelles récréations physiques et mathématiques [...]*, T. 1, Paris, 1799, iklėja 23, VUB

François Noël Sellier, *Ramsden's Electrical Machine*, copperplate print, in: Guillaume-Germain Guyot, *Nouvelles récréations physiques et mathématiques [...]*, T. 1, Paris, 1799, inlay 23, VUL

eksperimentinės fizikos bandymuose, paskelbtuose 1765–1770 m. Požnanėje, yra iliustracija, vaizduojanti fizikos kabinetą ir Minervą, laikančią skydą su valstybės herbu³⁸. Tačiau nepavyksta aptikti iliustracijos su tokiu siužetu, kuris pavaizduotas 1786 m. pijorų leidinyje. Tai leidžia teigti, kad ji buvo originaliai sukurta Vilniuje.

Vilnietiškos graviūros autorius gana tiksliai pavaizdavo XVII–XVIII a. fizikos prietaisus, kuriais naudojosi italų mokslininkas. Stalo viduryje pastatyta Ramsdeno elektros mašina, gaminanti elektros kibirkštį³⁹. Dešinėje pusėje esantis vaikas užveda mašiną sukdamas rankeną, kairiojoje – vaikas, atsistojęs ant izoliuojančio suoliuko, mažinančio elektros pralaidumą⁴⁰, laiko iškroviklį. Į viršų ir apačią išlinkęs siūlas, apvyniotas apie Ramsdeno mašinos vamzdelį, žymi tekančios elektros įtampą [5 il.]. Po stalu – elektros kaupiklis: Leideno stiklainių baterija, kurią sukonstravo

³⁸ Estreicher, *Bibliografia Polska*, 26: 334.

³⁹ Льюизи, *История физики*, 172.

⁴⁰ Ibid.

7.

Joseph Wright of Derby, *Eksperimentas su paukščiu oro siurblyje*, paveikslas, 1768, 183 × 244 cm, London, The national gallery, image NG725, <https://en.wikipedia.org>, (Public domain)

Joseph Wright of Derby, *The Experiment with the Bird in the Vacuum Chamber*, painting, 1768, 183 × 244 cm, London, The National Gallery, image NG725, <https://en.wikipedia.org>, (Public domain)

amerikiečių gamtos tyrinėtojas ir eksperimentatorius Benjaminas Franklinas⁴¹ [6 il.].

Elektros iliustracijos pakraščiuose pavaizduoti du prietaisai, gerai žinomi platesnei visuomenei. Pirma, už kairiojo vaiko nugaros stovi eksperimentinės fizikos prietaisas „Antlia pneumatica“, t. y. oro siurblys. Šis prietaisas buvo sukurtas XVII a. vakuumui tyrinėti ir ilgainiui tapo populiaria fizikos eksperimentų viešo demonstravimo priemone visoje Europoje. 1756 m. prancūzų astronomas Nicolas Louis de Lacaille suteikė oro siurblio pavadinimą naujam žvaigždynui. Pavadinimas „Antlia pneumatica“ jam simbolizavo eksperimentinę fiziką⁴². Siurblio vaizdai pateko ir į menininkų akiratį. Pavyzdžiui, šis prietaisas matomas garsiaame 1768 m. britų tapytojo Josepho Wrighto paveiksle *Eksperimentas su paukščiu oro siurblyje* (*The Experiment with the Bird in the Vacuum Chamber*) [7 il.]. Antra, už

⁴¹ *Ibid.*, 173.

⁴² Ian Ridpath, „Antlia, The air pump“, in *Star tales*, rev. and exp. ed. (Cambridge: Lutterworth Press, 2018), 39–40.

dešiniojo vaiko pavaizduotas namas su žaibolaidžiu, laikomu vienu didžiausių XVIII a. elektros tyrimų pasiekimu, kuris padėjo žmonijai išspręsti amžiną stichinių nuostolių problemą. Jo sukonstravimą paskatino Franklino elektros bandymai, sukėlę diskusijas Europos mokslo pasaulyje. Tuometinės Lietuvos mokslininkai, švietimo reformatoriai, išsilavinę vienuoliai taip pat buvo gerai susipažinę su amerikiečių išradėjo idėjomis⁴³.

Taigi vilnietiškoje iliustracijoje, reprezentuojančioje elektrą, pavaizduota laboratorija su prietaisais, kurie žymi ne tik Beccarios įrankius, bet ir platesnio poveikio objektus, atspindėjusius tuometinio mokslo tradicijas bei inovacijas. Vilniaus pijorų aplinka, kurioje radosi italų mokslininko veikalo vertimas, buvo palanki mokslo naujovėms. Švietėjiški iššūkiai paveikė ir kitas Lietuvos vienuolijas, kurios plėtojo jaunimo eksperimentinius užsiėmimus. Pavyzdžiui, pranciškonai organizuodavo savo geradariams eksperimentinius elektros pristatymus, kurių eigą aprašydavo spausdintoje brošiūrose⁴⁴. O Gardino dominikonų elektros studijos pasiekė tokį lygį, kad 1793 m. seimo pertraukų metu jie buvo pakviesti pravesti 18 fizikos pristatymų su elektros mašina, Leideno stikline ir kitais fizikos prietaisais karaliui Stanislovui Augustui bei seimo dalyviams⁴⁵. Elektros tyrimai buvo aktualūs ir bazilijonams. Neatsitiktinai XIX a. pradžioje Vilniaus bazilijonų vienuolynas įsigijo specialius prietaisus: elektros mašiną, konduktorių, Leideno stiklainį, elektros bateriją⁴⁶.

Pijorų pamaldžiosios mokyklos alegorija, autorius

F. Moseris (Pijorų spaustuvė, 1774)

Dar viena iliustracija iš pijorų spaustuvės leidinio išspausdinta 1774 m. istorijos vadovėlyje, skirtame Vilniaus bajorų mokyklai, kurią išlaikė pijorų ordinas⁴⁷. Vadovėlis yra didelės apimties, bet patogaus, nedidelio

⁴³ Nemažai apie amerikiečių mokslininką savo laiškuose rektoriui Martynui Počobutui pasakoją Edukacinės komisijos įgaliotinis ir korespondentas Remigijus Kosakovskis. Žr.: [Remigijaus Kosakovskio laiškas Martynui Počobutui], [1778–1779], in Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 2, b. DC42_33-14, b. DC42_33-21, b. DC42_33-27.

⁴⁴ Estreicher, *Bibliografia Polska*, 20 t., *Dopełniena i sprostowania*, lap. XV–XVI; Estreicher, *Bibliografia Polska*, 21: 69.

⁴⁵ Ewa Wyka, „Doświadczenia fizyczne Nayiaśnieyszemu Panu... okazywane roku 1793. W Grodnie przez JXX Dominikanów Konwentu tamecznego. Analiza tekstu“, *Studia Historiae Scientiarum* 15 (2016): 111–156, doi: 10.4467/23921749SHS.16.006.6149.

⁴⁶ *Wiadomość o stanie klasztoru Bazylijańskiego Wileńskiego* [...] (Vilnius, 1823), in VUB RS, f. 4, b. (A750)28491, l. 140.

⁴⁷ *Historia powszechna dzieje polityczne dawnych y nowych panstw w sobie zawierająca dla szlachetney młodzi ulozona* (W Wilnie, 1774).

8. F. Moser, *Pijorų pamaldžiosios mokyklos alegorija*, vario raizūns, in: *Historija powszechna dzieje polityczne dawnych y nowych państw* [...], W Wilnie, 1774, lap. [1], VUB

F. Moser, *The Allegory of Piarist School of Piety*, copperplate print, in: *Historija powszechna dzieje polityczne dawnych y nowych państw* [...], W Wilnie, 1774, p. [1], VUL

formato (knygos puslapis užima aštuntą dalį popieriaus lapo). Turinio atžvilgiu tai yra konspektai, apimantys dviejų dvimečių klasių istorijos kursą, kurį sudaro senovės ir naujojo pasaulio valstybių istorija. Šiame kurse daromą vietą užima ir Lietuvos istorijos aprašymas, jos santykiai su kaimyninėmis šalimis. Karolio Estreicherio teigimu, vadovėlio sudarytojas pijoras Jędrzejus Puczyński rėmėsi norvegų istoriko Ludvigo Holbergo veikalu⁴⁸. Vadovėlio leidimą finansiškai parėmė mokyklos konviktai.

Priešais antraštinį lapą yra lapas su iliustracija [8 il.]. Tai lapo dydžio graviūra su figūriniu siužetu, išraižyta metalo plokštelėje. Centre sėdinti karalienė dalijasi knygomis su dviem angeliukais. Kiti du angeliukai sosto papėdėje varto dar vieną knygą, kurios apačioje yra inskripcija „Utile miscetur dulci“ („Malonumas su nauda“). Šonuose ant pjedestalo matyti taip pat dvi figūros: kairėje sparnuota figūra su užrašu papėdėje „Delectat“ („Džiaugsmo“ personifikacija), o dešinėje vaisių šakas laikanti moteris su užrašu „Opimat“ („Gausybės“ personifikacija). Visus siužeto dalyvius du angeliukai apgaubia apsiaustu. Iliustracijos viršuje įkomponuotas pijorų ordino herbas, susidedantis iš Švč. Mergelės Marijos monogramų lotynų (susipynusios raidės M ir A) ir graikų (MP ΘY) kalbomis po karūna⁴⁹. Taigi

⁴⁸ Estreicher, *Bibliografia Polska*, 25: 399.

⁴⁹ XVII a. pradžioje formuojantis vienuolijai, pijorai buvo glaudžiai susiję su Dievo Motinos kunigų ordinu iš Lukos miesto Italijoje (lot. *Ordo Clericorum Regularium Matris Dei*). Pastarojo ordino herbo graikiška monograma ir karūna buvo panaudotos pijorų vienuolijos herbui.

graviūroje pavaizduota Pijorų pamaldžiosios mokyklos alegorija. Iliustracijos lapo kitoje pusėje išspausdinta knygos paantraštė *Historia powszechna (Visuotinė istorija)* – tai liudija, kad Pijorų pamaldžiosios mokyklos alegorija yra integrali istorijos vadovėlio dalis.

Sprendžiant iš graviūros apačioje esančių inicialų, iliustracijos kūrėjai yra kitataučiai: menininkas F. Moseris (*F. Moser delin.*) ir graveiris Dietettas (arba *Dielett; Dietett sc.*). Raižytojas, pasirašydavęs F. Moser, XVIII a. pirmoje pusėje kūrė knygų iliustracijas Vienos spaustuvėms⁵⁰, tačiau iki šiol nežinoma konkreti vietovė, kurioje jis dirbo. Pažymėtina, kad Budapešto pijorų muziejuje saugomas lapelis su identišku pamaldžiosios mokyklos karalienės atvaizdu, tik kita iliustracijos lapo pusė tuščia, – joje nežinomas savininkas paliko įrašą lotynų ir vengrų kalbomis⁵¹. Taigi, manytina, kad graviūra iš 1774 m. Vilniaus pijorų spaustuvės leidinio buvo pijorų ordino nuosavybė, jos atspaudai buvo spausdinami vadovėliuose arba platinami kaip devociniai atvirukai Europos pijorų provincijose.

Senekos portretas (Vilniaus akademijos spaustuvė, 1781–1782)

Dvi nežinomų graverių iliustracijos aptiktos Vilniaus akademijos spaustuvės pasaulietiniuose leidiniuose. Viena jų priklauso portreto žanrui ir vaizduoja romėnų filosofą stoiką Lucijų Anėjų Seneką. Šis portretas specialiai sukurtas Vilniaus universiteto profesoriaus, akademijos spaustuvės prefekto Dovydo Pilchovskio leidiniui.

Seneka yra antroje vietoje po Cicerono tarp antikos autorių pagal publikacijų, leistų XVI–XVIII a. LDK, skaičių⁵². Romėnų filosofo europietišką populiarumą nulėmė stoicizmo filosofijos ir krikščioniško mokymo panašumas. Nuo 1772 m. iki šimtmečio pabaigos Pilchovskis išvertė ir pats išleido kelis Senekos kūrinius dorybės temomis⁵³. Jo vertimai sutapo su kitų švietėjų įsitraukimu į klasikos paveldo sklaidą nacionalinėmis kalbomis. Senekos vertimai buvo spausdinami mažu formatu (vienas knygos puslapis

50 F. Moseris sukūrė iliustracijas knygoms: Carlo Granelli, *Germania Austriaca, seu Topographia omnium Germaniae provinciarum* [...] (Vienna Austriae, 1701); Karl Ferdinand von Niess und Dominik Pfundheller, *Oratio de divo Mauritio Thebaeae legionis duce* (Viennae Austriae, 1732).

51 Kegyes Iskolák Királynéja, [XVIII a.], metalo raižinys, in *Magyar Nemzeti Digitális Archívum*, [interaktyvus], Budapest, 2013, [žiūrėta 2020-10-08], https://mandadb.hu/tetel/720586/Kegyes_Iskolak_Kiralyneja.

52 Eugenija Ulčnaitė, „Antikos autoriai XVI–XVIII a. Lietuvoje“, in *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštinis 1991* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1993), 79.

53 Estreicher, *Bibliografia Polska*, 27: 378–379; Ulčnaitė, „Antikos autoriai XVI–XVIII a. Lietuvoje“, 88.

9.

Senekos portretas, vario raižinys, in: Seneca, *Listy do Luciliusza*, przekładania x. Dawida Pilchowskiego, t. 4, W Wilnie, 1782, antraštiniis lapas, VUB

The Portrait of Seneca, copperplate print, in: Seneca, *Listy do Luciliusza*, przekładania x (Dawid Pilchowski), t. 4, W Wilnie, 1782, title page, VUL

užima aštuntą dalį popieriaus lapo) su kukliu dekoratyviniu apipavidalinimu ir tik viena laida, t. y. 1781–1782 m. Senekos laiškų keturtomis, papuoštas portretu⁵⁴ [9 il.]. Pirmo laiškų tomo antraštiniame lape išspausdintas karaliaus Stanislovo Augusto herbas, o romėnų filosofo portretas yra antro, trečio ir ketvirto tomo antraštiniuose lapuose. Atkreiptinas dėmesys į technologijų skirtumą – karaliaus herbas išraižytas medžio, o portretas – metalo plokštelėje.

Europos meno tradicijos analizė leidžia atskleisti Senekos portreto tipą, kurį atkartojo nežinomas Vilniaus graveris. Senekos europietiškos ikonografijos ištakos siejamos su viduramžių rankraštine knyga. Seniausiuose portretuose jis buvo vaizduojamas kaip teologijos daktaras, išminčius ar net utopinės filosofijos karalystės princas⁵⁵. XV a. renesanso meno iškėlimas kartu su naujų humanistinių tyrimų plitimu paskatino naujai įvertinti romėnų filosofo paveldą ir jį permąstyti. 1605 m. flamandų humanistas Justus

⁵⁴ Lucius Annaeus Seneca, *Listy do Luciliusza*, przekładania x. Dawida Pilchowskiego, 1–4 t. (W Wilnie, 1781–1782).

⁵⁵ Stéphane Lojkin, „Construire Sénèque“, in *La Construction de la personne dans le fait historique: 16e-18e siècles*, Nadine Kuperty-Tsur, Jean-Raymond Fanlo et Jérémie Foa (dir.) (Aix-en-Provence: Presses universitaires de Provence, 2019), 15.

10.

Theodoor Galle, *Senekos portretas*, vario raizīns, in: Lucius Annaeus Seneca, *Opera, quae exstant omnia*, A Iusto Lipsio emendata, et scholij illustrata, Antverpiae, 1605, p. [6], VUB

Theodoor Galle, *The Portrait of Seneca*, copperplate print, in: Lucius Annaeus Seneca, *Opera, quae exstant omnia*, A Iusto Lipsio emendata, et scholij illustrata, Antverpiae, 1605, p. [6], VUL

11.

Léonard Gaultier, *Senekos portretas*, vario raiziny, in: Lucius Annaeus Seneca [Philosophus], Lucius Annaeus Seneca [Rhetor], *Opera*, Parisiis, 1607, antraštinis lapas, Bayerische Staatsbibliothek digital, <https://reader.digitale-sammlungen.de>

Léonard Gaultier, *The Portrait of Seneca*, copperplate print, in: Lucius Annaeus Seneca [Philosophus], Lucius Annaeus Seneca [Rhetor], *Opera*, Parisiis, 1607, title page, Bayerische Staatsbibliothek digital, <https://reader.digitale-sammlungen.de>

Lipsius Plantenų spaustuvėje išleido išsamią Senekos darbų rinktinę⁵⁶. Leidėjo užsakymu olandų graveris Theodooras Galle šiam leidiniui sukūrė kelias iliustracijas su Senekos atvaizdu. Stoiko filosofo portretas buvo kuriamas remiantis naujausiais italų antikvaro Fulvio Orsinio archeologiniais tyrimais ir senovės romėnų istoriko Tacito pasakojimu⁵⁷. Tacitas *Analuo-se* aprašo, kaip Romos imperatorius Neronas apkaltino Seneką sąmokslu organizavimu ir liepė filosofui pačiam pasitraukti iš gyvenimo⁵⁸. Graveris Galle stengėsi pirmiausia parodyti istorinio žmogaus ir filosofo priešmirtinę kančią, labai artimą kenčiančio Kristaus ikonografijai.

Vėlesniuose Plantenų spaustuvės leidiniuose Senekos atvaizdas buvo iš dalies keičiamas, tačiau pagrindinis filosofo kančios motyvas nekito. Olandų graverio ikonografinis pavyzdys, kuris labiau išpopuliarėjo dėl Peterio Paulo Rubenso portretų, tapo pagrindu kitiems spaustuvininkams iliustruoti leidinius [10 il.]. 1607 m. prancūzų leidėjo Adriano Perrier leidinyje

⁵⁶ Lucius Annaeus Seneca, *Opera quae exstant omnia*, a Iusto Lipsio emendata, et scholijs illustrata (Antverpiae, 1605).

⁵⁷ Michael Vickers, „Rubens's Bust of „Seneca“?“, *The Burlington Magazine* 119, nr. 894, Sep. (1977): 643; Lojkinė, „Construire Sénèque“, 15.

⁵⁸ Hall, *Dictionary of Subjects and Symbols in Art*, 277.

Senekos profilis įrėmintas dekoratyviniame medalione, kuriame išraižyti žodžiai „L. Annaei Senecae Philosophi effigies, in balneis, ut videtur animam exhalat“ („Filosofas Lucijus Anėjus Seneka, mirštantis vonioje“)⁵⁹ [11 il.]. Filosofo žvilgsnis nukreiptas į dangų. Panašų vaizdą, tik su mažais skirtumais matome 1619 m. Nyderlandų spaustuvininko Johannesso Janssoniuso leidinyje⁶⁰. Vilnietiškame portrete, kuris beveik identišką Perrier ir Janssoniuso knygų atvaizdams, nėra rėmelio, vietoj jo pridėtas pjedestalas su užrašu „L. A. Seneka“. Filosofo veidas pavaizduotas gana realistiškai, tačiau kompozicija psichologiškai detalizuoto veido su skulptūriniu pjedestalu atrodo gana dirbtinai.

Taigi anoniminis Vilniaus graveris pasirinko ikonografinį įvaizdį, susijusį su humanistine stoicizmo filosofijos recepcija, nors spaudos kultūroje buvo paplitę ir kiti Senekos portretai, neatspindintys kančios motyvo. Ar graverio apsisprendimas buvo atsitiktinis ir jis rėmėsi jam prieinamais egzemplioriais, ar tai buvo sąmoningas pasirinkimas? Į šiuos klausimus atsakymo kol kas nėra. Kita vertus, neatmetamas vertėjo Pilchovskio dalyvavimas pasirenkant portreto tipą.

Vilniaus universiteto vaizdas (Vilniaus akademijos spaustuvė, 1781)

Be leidinio su Senekos portretu, Vilniaus akademijos spaustuvė 1781 m. išleido dar vieną knygą su iliustracija – tai Vilniaus universiteto studijų programos (paskaitų prospektas) [12 il.]. Šio leidinio atsiradimas yra susijęs su universiteto reforma, kurią nuo 1773 m. vykdė Nacionalinė edukacijos komisija.

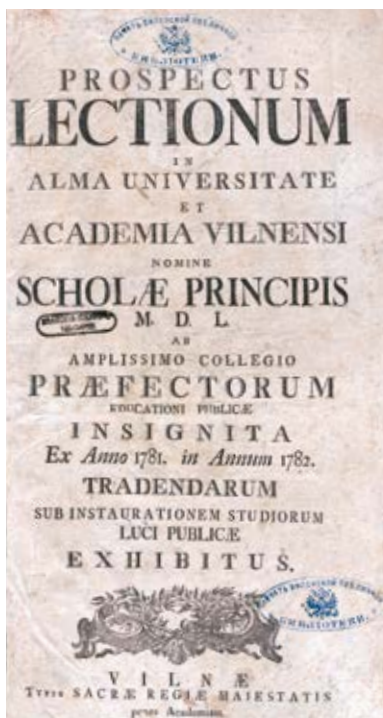
Ilgai siekta reformos pabaiga buvo pažymėta iškilmingu naujų mokslo metų atidarymu universiteto auloje 1781 m. lapkričio 24 d.⁶¹ Šioms iškilmėms buvo parengtas informacinis leidinys, kuriame pranešta apie atsinaujinusio universiteto studijų programas ir dėstytojus⁶² [13 il.]. Jo pradžioje išspausdinta inauguracinė rektoriaus Martyno Počobuto kalba.

⁵⁹ Lucius Annaeus Seneca [Philosophus], Lucius Annaeus Seneca [Rhetor], *Opera* (Parisiis, 1607), Graveris: Léonard Gaultier.

⁶⁰ Lucius Annaeus Seneca, *Operum pars altera, variorum notis illustrate* (Amstelodami, 1619).

⁶¹ Michal Balinski, *Dawna Akademia Wileńska* (Petersburg, 1862), 265–266.

⁶² *Prospectus lectionum in Alma universitate et Academia Vilmensi nomine Scholae Principis M. D. L. [...] insignita ex anno 1781. in annum 1782. tradendarum sub instaurationem studiorum luci publicae exhibitus* (Vilnae, [1781]); Estreicher, *Bibliografia Polska*, 25: 306–307.

12.

1781 m. Vilniaus universiteto studijų programos (1 laida), antraštinis lapas, VUB

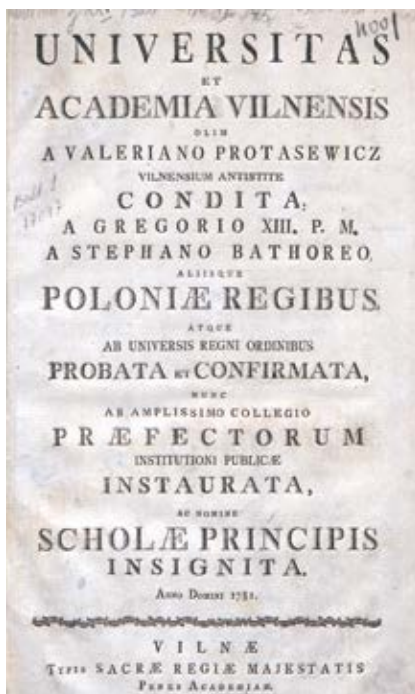
Vilnius University, curriculum of 1781 (1st run), title page, VUL

Išdalijus programas iškilmių dalyviams, rektorius nurodė išspausdinti pakartotinį tiražą. Antroji studijų programų laida turėjo esminių skirtumų: buvo pakeistas leidinio pavadinimas, pridėta universiteto sekretoriaus Kazimiero Naruševičiaus kalba, o informacija apie dėstomus kursus pateikta ne tik lotynų, bet ir lenkų kalba⁶³. Tai lėmė gerokai padidėjusią paskaitų prospekto apimtį – iki 26 lapų (pirma laida – 14 lapų). Prospektai buvo skirti reklamuoti aukštojo mokslo įstaigą, todėl buvo stengiamasi kuo patraukliau juos apipavidalinti. Tiko ne tik didelis formatas (*in folio*), bet ir dekoratyvinių plokštelių atspaudai: atsklanda su peizažu, vinjetės, faktotumas ir inicialinis papuošimas.

Atsklanda su peizažu yra gražiausias paskaitų prospekto puošybos elementas [14 il.]. Pirmoje laidoje ji išspausdinta du kartus: prieš rektoriaus kalbą ir prieš paskaitų aprašymą, o antroje – vieną kartą, prieš rektoriaus kalbą⁶⁴. Atsklandoje nėra graverio inicialų. Joje herbas derintas su

⁶³ *Universitas et academia Vilnensis [...] nunc [...] ac nomine Scholae Principis insignita. Anno Domini 1781* (Vilnae, [1781]); Estreicher, *Bibliografia Polska*, 32: 49.

⁶⁴ Pažymėtina, kad atsklanda su peizažu yra pakankamai tradicinis būdas papuošti teksto pradžią.

13.
1781 m. Vilniaus universiteto studijų programos
(2 laida), antraštinis lapas, VUB

The title page of Vilnius University curriculum of 1781
(2nd run), VUL

14.
Vilniaus universiteto vaizdas, vario raiznis, in:
*Prospectus lectionum in Alma universitate et
Academia Vilnensi nomine Scholae Principis
M. D. L. [...]*, lap. [2r], VUB

The Exterior View of Vilnius University, copperplate
print, in: *Prospectus lectionum in Alma universitate
et Academia Vilnensi nomine Scholae Principis
M. D. L. [...]*, p. [2r], VUL

peizažo vaizdais, o visa kompozicija reprezentuoja universitetą. Manytina, kad graveris kūrė savarankišką kompoziciją, nes nėra šaltinių, kurie leistų teigti ankstyvesnių meninių universiteto grafikos vaizdų egzistavimą. Atsklandoje išskiriamos dvi vaizdų rūšys – simbolinė ir realistinė. Prie pirmos rūšies priskiriamas herbas su raidėmis S. P. M. D. L. (*Schola Principis Magni Ducatus Lithuaniae*), prie antrosios – universiteto padaliniai ir miesto kraštovaizdis.

Herbas užima centrinę vietą ir yra įkomponuotas ovaliame meda-
liono formos vainike – tai tradicinis grafikos būdas, išryškinant pagrindinį

kūrinio elementą. Herbe kaitaliojasi valstybės simboliai (Vytis, kunigaikščio apsiaustas ir kepurė, karaliaus karūna ir inicialai S[tanislaus] A[ugustus] R[ex]) su universiteto simboliais (sukryžminti skeptrai, rektorius kepurė). Raižydamas herbą graveris galėjo remtis dviem šaltiniais: 1707 m. Vilniaus akademijos spaustuvės leidiniu su jėzuitų laikotarpio herbu⁶⁵ [15 il.] ir Edukacinės komisijos instrukcija, nurodančia, iš kokių dalių susideda naujas universiteto antspaudas ir herbas⁶⁶. Lotyniška santrumpa S. P. M. D. L. graviūros viršuje, žyminti naują universiteto pavadinimą – Vyriausioji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mokykla, atsirado taip pat iš instrukcijos aprašymo.

Graviūros peizaže išskiriami universiteto pastatai ir tam tikri miesto kraštovaizdžio elementai. Pirmiausia universiteto struktūrą atspindi pastatų virtinė apatinėje graviūros dalyje. Kurdamas šią urbanistinę kompoziciją menininkas vaizdavo ne tik tai, kas tuo momentu egzistavo, bet ir tai, ką planuojama sukurti. Iš kairės pusės prie herbo prisiglaudęs Fizikos kolegijos pastatas *COLLEG[IIUM] PHYSICUM*. Edukacinės komisijos įgaliotinis Joachimas Chreptavičius nurodė Fizikos kolegijos katedras įkurdinti universiteto pastate, kurio langai nukreipti į Šv. Jono bažnyčios fasadą, ir suteikė jam pavadinimą [*Franciso*] *Bacono galerija*⁶⁷. 1781 m. rudenį Fizikos fakultete atidarytos dvi katedros – Taikomosios matematikos ir Eksperimentinės fizikos. Tais pačiais metais pradėjo veikti Medicinos kolegija, kuri pavaizduota dešinėje graviūros pusėje su užrašu *COLL[EGIIUM] MEDIC[UM]*. Šios kolegijos padėtis pirmaisiais reformuoto universiteto veiklos metais buvo geriausia⁶⁸ – jai skirti buvusios jėzuitų kilmingųjų kolegijos pastatai Pilies gatvėje⁶⁹, surinktas pakankamas studentų skaičius, priimti dėstyti iš užsienio atvykę specialistai – Stefano Bisio, Nicolas Rognier, Jacques’as Briotet ir Jeanas-Emmanuelis Gilibert’as. Ateityje prie

⁶⁵ Johannes Antonius Preuschhoff, *Universitas Vilnensis, Jagiellonico-Batoreana laurearum academicarum florida* [...], (Vilnae, 1707).

⁶⁶ *Ustawy kommissyi edukacyi narodowey dla stanu akademickiego i na szkoly w kraich Rzeczypospolitey przepisane* (W Warszawie, 1783), 6.

⁶⁷ *Opisanie Topograficzne Gabinetu oraz izb profesora fizyki experimentalney będących w Galerii Bakońskiey*, in VUB RS, f. 2, b. DC22, l. [29].

⁶⁸ Aurimas Andriušis ir Angelė Rimševičienė, „Institucinė medicinos mokslų pradžia Vilniaus universitete: nuo Vilniaus medicinos mokyklos iki Collegium Medicum (1775–1781)“, *Vilniaus medicinos istorijos almanachas* 2 (Vilnius, 2006): 20.

⁶⁹ Józef Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, 1 t. (Kraków, 1899–1900), 81–83; Teresė Dambrauskaitė, „Buvusių universiteto klinikų, chemijos laboratorijos ir medicinos kolegijos pastatai“, *Architektūros paminklai*, t. 8, *Vilniaus universiteto pastatų ansamblio restauravimas* (1984): 34–38.

15.

Vilniaus akademijos herbas, medžio raiziny, in: Johannes Antonius Preuschhoff, *Universitas Vilnensis, Jagiellonico-Batoreana laurearum academicarum florida* [...], Vilnae: Typis Universitatis Societatis Iesu, 1707, p. [2], VUB

The Coat of Arms of Vilnius Academy, woodblock print, in: Johannes Antonius Preuschhoff, *Universitas Vilnensis, Jagiellonico-Batoreana laurearum academicarum florida* [...], Vilnae: Typis Universitatis Societatis Iesu, 1707, p. [2], VUL

Medicinos kolegijos planuota užveisti vaistažolių sodelį. Matyt, menininkui buvo žinomi šie planai, nes jis pavaizdavo tris vaistažolių lysveles už kolegijos pastato, nors realiai augalai kolegijos kieme buvo pasodinti tik po graviūros paskelbimo, t. y. 1782 m. pavasarį. Už Medicinos kolegijos pastato yra prigludęs namas su užrašu *COLON[IA] PAUP[ERUM]*, kuris reprezentuoja nemokamą bendrabutį studentams iš neturtingų šeimų⁷⁰. Galima spėti, kad *Colonia Pauperum* graviūroje vaizduoja buvusį Szyszkos konvikta Pilies gatvėje, nes tiek graviūroje, tiek ir realiai jo pastatas buvo šalia Medicinos kolegijos. Tarp universiteto pastatų atsklandoje pavaizduotos ir dvi mokyklos, kurios, raizant graviūrą, neegzistavo, tačiau apie jų atidarymą buvo galvojama. Tai Mokytojų seminarija *SEM[INARIUM] CAND[IDATORUM]* ir Kadetų mokykla *SCHOL[A] PALAT[INA]*. Ateityje šiose mokyklose buvo planuojama suteikti aukštąjį išsilavinimą norintiems tarnauti mokyklose, universitete ar kariuomenėje⁷¹.

Universiteto struktūrą užbaigia astronomijos observatorija *OBSERVATORIUM] REG[IUM]*, pavaizduota viršuje šalia herbo. XVIII a. antroje pusėje observatorijos tyrimai padėjo universitetui tapti matomu Europos moksliniame pasaulyje. Vardą karališkoji observatorija gavo už astronominius stebėjimus, kurie padėjo patikslinti Vilniaus ilgumą ir platumą⁷². Kiti viršutinės dalies graviūros objektai priklauso miesto kraštovaizdžiui. Kairiajame viršutiniame kampe pavaizduoti tam tikri Vilniaus katedros architektūros elementai – bažnyčios frontonas, Šv. Kazimiero koplyčios kupolas ir varpinės bokštas. Bažnytinį Vilnių reprezentuoja ir Šv. Jono bažnyčios varpinė dešinėje herbo pusėje – aukščiausias Vilniaus pastatas XVIII amžiuje. Religiniai pastatai simbolizuoja Bažnyčios indėlį steigiant universitetą XVI a. pabaigoje. Dešiniajame viršutiniame kampe pavaizduotos Vilniaus kalvos su istoriniais paminklais – trimis kryžiais, pastatytais XIV a. pranciškonų kankiniams atminti, ir XV a. aukštutinės kunigaikščio pilies griuvėsiais. Antro plano istoriniai paminklai ir religiniai statiniai simboliškai pabrėžia aukštosios mokyklos svarbą valstybei. Net ir trumpas aprašymas

70 Józef Bieliński, *Uniwersytet Wileński*, 83.

71 Jonas Minginas, „Pasauliečių mokytojų rengimo pradžia Lietuvoje“, *Acta Paedagogica Vilnensia* 7 (2000): 262; Irena Szybiak, *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim* (Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1973), 173.

72 Edmund Rabowicz, „Poczobut Marcin“, in *Polski słownik biograficzny*, 27/1 t., s. 112, *Pniowski Jan – Popowski Józef* (Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1982), 53.

rodo, kad atsklanda su Vilniaus universiteto vaizdu yra ne tik turiningas istorinis šaltinis, bet kartu ir meno kūrinys, kuriam labiau nei kitoms Vilniaus pasaulietinėms iliustracijoms yra būdingas istoriškumas.

Atsklanda su universiteto vaizdu po 1781 m. knygose nebespausdinta. Manytina, kad taip atsitiko dėl eilinės universiteto reformos. 1783 m. Medicinos kolegija buvo prijungta prie Fizikos kolegijos ir kartu įsteigta Moralės mokslų kolegija, kurios 1781 m. graviūroje nėra. Realybės neatitikimas galėjo būti priežastis atsisakyti spausdinti graviūrą oficialiuose universiteto leidiniuose.

Siužetinė vinjetė: Darže dirbantis vaikas (Bazilijonų spaustuvė, 1791)

Iki šiol nagrinėtos XVIII a. antros pusės iliustracijos buvo išspausdintos pijorų ir Vilniaus akademijos spaustuvėse. Kyla klausimas, ar grafikos raižinius naudojo kitos Vilniaus spaustuvės, priklausiusios pranciškonams ir bazilijonams? Iš tikrųjų pranciškonų spaustuvės leidiniuose iliustracijų su nereliginiu siužetu šiandien neaptinkama, o bazilijonų spaustuvės leidybinėje produkcijoje, su tam tikra išlyga, galima išskirti vienintelį leidinį, kuriame yra siužetinė vinjetė.

Bazilijonų spaustuvė panaudojo siužetinę vinjetę, išraižytą medyje, 1791 m. knygelėje *Namų ūkis*, kuri priskiriama prie ūkio vadovų žanro⁷³ [16 il.]. Joje pateikiami praktiški patarimai sezoniniams lauko ir namų darbams. Knyga buvo gana populiari, jos pirmas vertimas iš vokiečių kalbos buvo paskelbtas 1673 m. Slucko Radvilų spaustuvėje, o XVIII a. antroje pusėje ją kelis kartus perspausdino Vilniaus pranciškonų spaustuvė⁷⁴. Vilniaus bazilijonų spaustuvė informavo skaitytojus, kad leidinį užsakė kunigaikštis Albertas Radvila. Nėra žinoma, kiek iš tikrųjų didikas prisidėjo prie išleidimo, tačiau bet kuriuo atveju jo vardo paminėjimas įpareigojo pasirūpinti kokybiškesniu tipografiniu apipavidalinimu.

Dekoratyvinėmis vinjetėmis buvo papuoštas antraštinis lapas (pintinė su vaisiais) ir teksto pabaiga (ant šakos tupintis paukštis). Dar viena vinjetė yra siužetinė, ji išspausdinta teksto pradžioje. Pastarosios siužetas labai paprastas: po medžiu vaikas, kasantis žemę, priešais jį ant

⁷³ Johann von Neidenburg Hermann, *Gospodarstwo domowe* [...], Za rozkazem Jaśnie O. Xięcia Jmości Albrychta Radziwiłła generała majora woysk WX.L. (W Wilnie, 1791).

⁷⁴ Estreicher, *Bibliografia Polska*, 18: 154–155.

16.

Darže dirbantis vaikas, medžio raizūnys, in: Johann von Neidenburg Hermann, *Gospodarstwo domowe* [...], W Wilnie, 1791, p. 1, VUB

A Child Working in the Garden, woodblock print, in: Johann von Neidenburg Hermann, *Gospodarstwo domowe* [...], W Wilnie, 1791, p. 1, VUB

akmens tupi gaidys, tolumoje – jūra su laiveliais. Taigi čia populiariais meno simboliais pavaizduota darbo scena visiškai atitinka *Namų ūkio* turinį. Tai pateisina šios vinjetės priskyrimą ne tik prie ornamentų, bet ir prie iliustracijų. Vinjetės graveris nežinomas, tačiau akivaizdu, kad siužetas atkartoja Varšuvos graverio G. J. Marstallero⁷⁵ raizūnį su lotyniška inskripcija „Labor ipse voluptas“ („Pats darbas atlygina“)⁷⁶, tik praleistos kai kurios detalės [17 il.]. Vilniaus meistras neišraižė originalo inskripcijos ir spaustuvininko Michaelio Gröllio inicialų MG., bet nuo savęs pridėjo du laivelius jūroje ir krantą horizonte. Vis dėlto, nepaisant prikurtų naujų detalių, Marstallero originalas lengvai atpažįstamas vilnietiškoje vinjetėje. Vėliau bazilijonai šią vinjetę naudojo ir kituose įvairaus turinio leidiniuose.

⁷⁵ Tyrinėtojai iki šiol negali tiksliai nustatyti šio menininko vardo, žr.: Hanna Widacka, „Znane i nieznanne sztychy G. J. Marstallera nadwornego rytownika Stanisława Augusta“, *Rocznik Biblioteki Narodowej* 33–34 (2001): 230. Nors Ewa Łomnicka-Żakowska spėja, kad jo vardas yra Gotlibas Jokūbas, žr.: Łomnicka-Żakowska, *Grafika polska XVIII wieku*, 14.

⁷⁶ Widacka, „Znane i nieznanne sztychy G. J. Marstallera“, 247.

17.

G. J. Marstaller, Vinjetė su inskripcija „Labor ipse voluptas“, vario raizynys, in: Ignacy Krasicki, *Mikol. Doświadczyńskiego Przypadki przez niegoż samego opisane*, W Warszawie, 1776, antraštėnis lapas, VUB

G. J. Marstaller, a vignette with the inscription „Labor ipse voluptas“, copperplate print, in: Ignacy Krasicki, *Mikol. Doświadczyńskiego Przypadki przez niegoż samego opisane*, W Warszawie, 1776, title page, VUL

Apibendrinimai

Tyrimo metu aptikti šeši knygos grafikos kūriniai, kurie priskirtini prie XVIII a. antros pusės Vilniaus pasaulietinių knygų iliustracijų. Trys jų išspausdinti pas pajorus, vienas – pas bazilijonus ir du – Vilniaus akademijos spaustuvėje. Iki šiol nepavyko rasti nė vieno pranciškonų spaustuvės pavyzdžio. Visos iliustracijos buvo išspausdintos tik po vieną kartą, išskyrus bazilijonų spaustuvės sužetinę vinjetę. Paaiškėjo, kad kiekvienos iliustracijos istorija yra susijusi su įvairiais kultūros reiškiniais, kuriuos vienaip ar kitaip paveikė Apšvieta. Jų nevienalytiškumas privertė skirti kiekvienam raiziniui atskirą skyrių, kad galima būtų pamatyti kiekvieno kūrinio atsiradimo kontekstą.

XVIII a. antros pusės Vilniaus pasaulietinių leidinių iliustracijos išraižytos metalo plokštelėse, išskyrus bazilijonų spaustuvės sužetinę vinjetę, kuri išraižyta medyje. Pagal kilmę jas galima suskirstyti į užsienio ir

Ina Kažuro — Apšvieta ir knygos kultūra:

XVIII a. antros pusės Vilniaus pasaulietinių leidinių iliustracijos ir jų šaltiniai

vietinių graverių darbus. Kyla klausimas, kiek originalūs yra antros grupės meistrų raiziniai? Nustatyta, kad dvi iliustracijos, kurios priskirtinos vietiniams meistrams, – Elektros alegorija ir Vilniaus universiteto vaizdas – yra originalūs kūriniai, nors ir glaudžiai susiję su Europos dailės tradicijomis. Trečioje iliustracijoje, t. y. Senekos portrete, išvelgiamas vietinio graverio pasirinkimas iš kelių tokio portreto tipų, kurio ištakos susijusios su stoicizmo filosofijos humanistine recepcija. Tai svarbu, kadangi meninio prototipo pasirinkimas laikomas kūrybinės intencijos apraiška. Analizuotų iliustracijų siužetai glaudžiai siejasi su leidinių turiniu, išskyrus vieną atvejį, kai istorijos vadovėlyje išspausdinta Pijorų pamaldžiosios mokyklos karalienės alegorija, reprezentuojanti pijorų ordiną. Iliustracijų vietos nustatymas knygos struktūroje rodo, kad spaustuvininkai griežtai laikėsi tradicijos spausdinti grafinį elementą svarbioje vietoje, t. y. antraštiniame lape, knygos pradžioje ir teksto pradžioje. Prisišimas prie svarbių vietų leidinyje byloja, kad pasaulietinės knygos iliustracija vis dar sieta su dekoratyvine ir pagalbine (teksto išskyrimo) funkcija.

Gauta ——— 2021 03 01

PRIEDAS.

XVIII a. antros pusės Vilniaus spaustuvių pasaulietiniai leidiniai su iliustracijomis: bibliografija (pagal chronologiją)

Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae [...] exhibentur [a Mathia Dogiel]. Tomus [I]. Vilnae: ex typ. Regia et Reipublicae collegii Scholarum Piarum, 1758. 2: [18] lap., 623, [1] p., [14] lap. Priešantraštinio lapo iliustracija (*Diplomatijos alegorija*), graverė Johanna Dorothea Philipp-Sysang, metalo raižinys, 34,5 × 21,5 cm; Antraštinio lapo vinjetė (*Sic vos non vobis*), graverė Johanna Dorothea Philipp-Sysang, metalo raižinys, 8 × 11,8 cm.

Historija powszechna dzieje polityczne dawnych y nowych państw w sobie zawierająca dla szlachetney młodzi ułożona. W Wilnie: w drukarni J.K. Mci y Rzeczypospolitey u XX. Scholarum Piarum, 1774. 8: [10] lap., 176, 698 p. Priešantraštinio lapo iliustracija (*Pijorų mokyklos alegorija*), dailininkas F. Moser, metalo raižinys, 12,1 × 7,2 cm.

Prospectus lectionum in Alma universitate et Academia Vilmensi nomine Scholae Principis M. D. L. [...] insignita ex anno 1781. in annum 1782. tradendarum sub instaurationem studiorum luci publicae exhibitus. Vilnae: Typis sacrae regiae majestatis, [1781]. 2: [14] lap. Atsklanda (*Vilniaus universiteto vaizdas*), lap. [2r], [9r], metalo raižinys, 7,1 × 14 cm.

Universitas et academia Vilmensis [...] nunc [...] ac nomine Scholae Principis insignita. Anno Domini 1781. Vilnae: Typis sacrae regiae majestatis, [1781]. 2: [26] lap. Atsklanda (*Vilniaus universiteto vaizdas*), lap. [2r], metalo raižinys, 7,1 × 14 cm.

Seneca, Lucius Annaeus. *Listy do Luciliusza*. Przekładania x. Dawida Pilchowskiego. 4 t. W Wilnie: w drukarni Królewskiej przy Akademii, 1781–1782. 8. *Senekos portretas* (antr. lap.), metalo raižinys, 4,7 × 3 cm. [Pastabos: portretas išspausdintas 2, 3 ir 4

tomuose; taip pat yra kitas leidinio variantas, kuriame vietoj portreto yra išspausdinta dekoratyvinė vinjetė (pvz., Vilniaus universiteto bibliotekos egzemplioriai: IV 21603/3(2), IV 21603/4(2) ir kt.).

Beccaria, Giovanni. *O elektryczności sztuczney y naturalney* [...] księgi dwie z włoskiego na polski język przez X. Bonifacego Jundził... przełożone. Wilno: w druk. J. K. Mci y Rzpłtey u XX Piarów, 1786. 8°: [3] lap., 509, [1], p. Antraštinio lapo vinjetė (*Elektros alegorija*), metalo raižinys, 4,9 × 6,8 cm.

Hermann, Johann von Neidenburg. *Gospodarstwo domowe* [...], Za rozkazem Jaśnie O. Xięcia Jmości Albrychta Radziwiłła generała majora woysk W.X.L. W Wilnie: w drukarni XX. Bazylianow, 1791. 8: [1] lap., 76 p., [1] lap. Vinjetė (*Darže dirbantis vaikas*), (p. 1), medžio raižinys, 4,9 × 4 cm.

Rankraštiniai šaltiniai

- Estreicher, Karol. *Bibliografia Polska*, 36 t. Kraków: druk. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1891–2014.
- Opisanie Topograficzne Gabinetu oraz izb profesora fizyki experimentalney będących w Galerii Bakońskiej*, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 2, b. DC22.
- [Remigijaus Kosakovskio laišakai Martynui Počobutui], [1778–1779], in: VUB RS, f. 2, b. DC42_33-14, b. DC42_33-21, b. DC42_33-27.
- Wiadomość o stanie klasztoru Bazyliiańskiego Wileńskiego [...]*, Vilnius, 1823, in: VUB RS, f. 4, b. (A750)28491.
- Šaltiniai
- Beccaria, Giovanni. *Gradus Taurinensis. Augustae Taurinorum*, 1774.
- Granelli, Carlo. *Germania Austriaca, seu Topographia omnium Germaniae provinciarum [...]*. Vienna Austriae, 1701.
- Kratzenstein, Christian Gottlieb. *Theoria electricitatis more geometrico explicata*. Halae Magdeburgicae, 1746.
- Niess, Karl Ferdinand von und Dominik Pfundheller. *Oratio de divo Mauritio Thebaeae legionis duce*. Viennae Austriae, 1732.
- Preuschhoff, Johannes Antonius. *Universitas Vilnensis, Jagiellonico-Batoreana laurearum academicarum florida [...]*. Vilnae, 1707.
- Seneca, Lucius Annaeus. *Opera quae exstant omnia*. A Iusto Lipsio emendata, et scholijs illustrata. Antverpiae, 1605.
- , *Operum pars altera, variorum notis illustrata*. Amstelodami, 1619.
- Seneca, Lucius Annaeus [Philosophus] et Lucius Annaeus Seneca [Rhetor]. *Opera*. Parisiis, 1607.
- Ustawy komisji edukacji narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*. W Warszawie, 1783.

Literatūra

- Andriušis, Aurimas ir Angelė Rimševičienė. „Institucinė medicinos mokslų pradžia Vilniaus universitete: nuo Vilniaus medicinos mokyklos iki Collegium Medicum (1775–1781)“. *Vilniaus medicinos istorijos almanachas* 2 (Vilnius, 2006): 17–25.
- Balinski, Michal. *Dawna Akademia Wileńska*. Petersburg: nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1862.
- Bieliński, Józef. *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*. 1 t. Kraków: druk W. L. Anczyna i Spółki, 1899–1900.
- Chyczewska, Alina. „Dzieła Bacciarellego w grafice, katalog rycin“. *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej* 8 (1963): 298–356.
- Dambrauskaitė, Teresė. „Buvusių universiteto klinikų, chemijos laboratorijos ir medicinos kolegijos pastatai“. *Architektūros paminklai*, 8 t., *Vilniaus universiteto pastatų ansamblio restauravimas* (1984): 34–38.
- Hall, James. *Dictionary of Subjects and Symbols in Art*. Introduction by Kenneth Clark. New York: Harper and Row, 1974.
- Heilbron, John L. *Electricity in the 17th and 18th Centuries: A Study of Early Modern Physics*. Berkeley: University of California Press, 1979.
- Jundziłł, Stanisław Bonifacy. *Pamiętniki ks. Stanisława Jundziłła profesora uniw. wileńskiego*. Wydał Antoni M. Kurpiel. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1905.
- Kamisińska, Dorota. „Grafika polskich czasopism popularnonaukowych XVIII wieku“. *Rocznik historii prasy Polskiej* 19, sąs. 3 (43) (2016): 5–42.
- Klimka, Libertas ir Rasa Kivilšienė. „Mokslinis Vilniaus universiteto fizikos profesoriaus S. Stubelevičiaus (1762–1814) paveldas“. *Istorija* 45 (2000): 28–34.
- Kurkowski, Jarosław. „Z dziejów polskiego edytorstwa źródeł historycznych. Maciej Dogiel (1715–1760)“. *Analecta. Studia i materiały z dziejów nauki* 15, nr. 1–2 (2006): 89–157.
- Lietuvos dailininkų žodymas = Dictionary of Lithuanian artists*. T. 1, XVI–XVIII a.

- Sudarytoja ir atsakomoji redaktorė Aistė Palušytė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005.
- Lojkinė, Stéphanie. „Construire Sénèque“. In *La Construction de la personne dans le fait historique: 16e-18e siècles*. Nadine Kupert-Tsur, Jean-Raymond Fanlo, Jérémie Foa (dir.), 1–53. Aix-en-Provence: Presses universitaires de Provence, 2019.
- Łomnicka-Żakowska, Ewa. *Grafika polska XVIII wieku: rytownicy polscy i w Polsce działający*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2008.
- . *Grafika portretowa epoki saskiej w Polsce w relacji z późnobarokową grafiką europejską*. Warszawa: wydawnictwo Neriton, 2003.
- . „O religijnej grafice ilustracyjnej w Wilnie okolo połowy XVIII wieku“. In *Lietuvos dailės istorijos studijos*. T. 2, *Dailė LDK miestuose: Poreikiai ir užsakymai*, sudarytoja Aistė Palušytė, 165–200. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006.
- Minginas, Jonas. „Pasauliečių mokytojų rengimo pradžia Lietuvoje“. *Acta Paedagogica Vilnensia* 7 (2000): 255–263.
- Osiwała, Renata. „Wpływ Oświecenia na rozwój drukarstwa w XVIII-wiecznej Warszawie“. In *Ludzie i książki: Studia i szkice bibliologiczno-bibliograficzne: Księga pamiątkowa dedykowana Profesor Hannie Tadeusiewicz*, redakcja Ewa Andrysiak, 113–125. Łódź: Wydawnictwo Ibidem, 2011.
- Pace, Antonio. „Beccaria, Giambattista“. In *Dizionario Biografico degli Italiani*, [interaktyvus], 7 t. 1970. [Žiūrėta 2020-10-08], https://www.treccani.it/enciclopedia/giambattista-beccaria_%2SDizionario-Biografico%29/.
- Rabowicz, Edmund. „Poczobut Marcin“. In *Polski słownik biograficzny*. 27/1 t., sąs. 112, Pniowski Jan – Popowski Józef, 52–62. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1982.
- Ridpath, Ian. „Antlia, The air pump“. In *Star tales*, rev. and exp. ed., 39–40. Cambridge: Lutterworth Press, 2018.
- Saksonijos kurfiurstai – Lietuvos didieji kunigaikščiai: Dvaro kultūra ir menas valdant Augustui II ir Augustui III*, tarptautinės parodos katalogas, 2018 m. liepos 6 – spalio 14 d. Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai. Sudarytojai Dalius Avizinis, Vydas Dolinskas ir Dirk Syndram. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2018.
- Sawicki, Jerzy. „Pierwsi polscy badacze elektryczności: Daniel Gralath i Józef Rogaliński“. *Maszyny Elektryczne – Zeszyty Problemowe* 4(120) (2018): 85–90.
- Senoji Lietuvos grafika = Ancient Lithuanian graphic arts: XVI–XIX a.: [Albumas]*. Sudarytojas Vladas Gasiūnas. Vilnius: Vaga, 1995.
- Senoji Lietuvos knyga XVI–XVIII a.*, parodos katalogas. Sudarytoja Alma Braziūnienė. Vilnius: Baltos lankos, 1997.
- Szczepaniec, Józef. „Drukarnstwo – księgarstwo“. In *Słownik literatury polskiego oświecenia*, pod redakcją Teresy Kostkiewiczowej, 2-e wyd., posz. i popr., 74–85. Wrocław: Ossolineum, 1996.
- Szybiak, Irena. *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1973.
- Ulčėnaitė, Eugenija. „Antikos autoriai XVI–XVIII a. Lietuvoje“. In *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis 1991*, 75–91. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1993.
- Vickers, Michael. „Rubens’s Bust of ‚Seneca?‘“. *The Burlington Magazine* 119, nr. 894, Sep. (1977): 643–645.
- Wendland, Henning. „Sysang, Johanna Dorothea“. In *Lexikon des gesamten Buchwesens*, 7 Band, Schuhe bauen – Uzès, 327. Stuttgart: Anton Hiersemann, 2007.

- Widacka, Hanna. *Marstaller: nadworny sztycharz Stanisława Augusta*. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1996.
- . „Warszawscy ilustratorzy książkowi czasów Stanisława Augusta“. In *Z badań nad dawną książką. Studia ofiarowane profesor Alodii Kaweckiej-Gryczowej w 85-lecie urodzin*, 2 t., 575–648. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1993.
- . „Znane i nieznanne sztychy G. J. Marstallera nadwornego rytownika Stanisława Augusta“. *Rocznik Biblioteki Narodowej* 33–34 (2001): 229–255.
- Wiercińska, Janina. „Ilustracja w książce literackiej polskiego Oświecenia“. *Roczniki Humanistyczne* 35, s. 4 (1987): 167–181.
- Wyka, Ewa. „Doświadczenia fizyczne Najjaśniejszemu Panu... okazywane roku 1793. W Grodnie przez JXX Dominikanów Konwentu tamecznego. Analiza tekstu“. *Studia Historiae Scientiarum* 15 (2016): 111–156. doi: 10.4467/23921749SHS.16.006.6149.
- Льоци, Марио. *История физики*. Перевод с итальянского Э. Л. Бурштейна. Москва: Мир, 1970.

Summary

Enlightenment and Book Culture: Illustrations in the Secular Books Published in Vilnius during the Second Half of the 18th Century

Ina Kažuro

Keywords: Enlightenment; book illustrations; allegory; portrait; Seneca; 18th c. Vilnius printing houses; Vilnius University.

In the second half of the 18th century, Vilnius had four institutional printing houses: one was the Academia's press enterprise, and the other three belonged to the Piarist, Basilian and Franciscan congregations. Inspired by the ideas of Enlightenment, Vilnius institutional printing houses began to seek out new types of book design. The paper takes a close look at the illustrations of secular books printed in Vilnius during the second half of the 18th century. Secular illustrations of this period is still a largely under-researched area. Such research is key in revealing the interactions between the traditionally religious and the newly enlightened worldviews that circulated around the book culture of the Great Duchy of Lithuania at that time.

The research focuses on the six illustrations from different secular books. Three illustrations come from the Piarist printing house: "The Allegory of Diplomacy" (engraved by Johanna Dorothea Philipp-Sysang) from the book published in 1758; "The Allegory of the Piarist School of Piety" (by the artist F. Moser), book published in 1774; and "The Allegory of Electricity" (engraver unknown) in the publication from 1786. Two illustrations appear in the books printed in 1781 by an academic printing house: "The Portrait of Lucius Anneus Seneca" (engraver unknown) and "The Exterior View of Vilnius University" (engraver unknown). One un-authored illustration-vignette in the book printed in 1791 by the Basilian printing house depicts a labouring child. The research sought to identify

the symbols, subjects and iconographical origins of these illustrations. It turned out that two of the illustrations (“The Allegory of Electricity” and the view with Vilnius University) were original works made by the local artists. Meanwhile Seneca’s portrait gives away the local author’s personal preference, as the type of the iconographical portrait he chose to imitate originates in the humanist reception of the stoicist philosophy.